

DEN GYLLENE TRÅDEN

RAVI SOMAIYA

Den gyllene tråden

Kalla kriget och Dag Hammarskjölds gåtfulla död

Översättning av Manne Svensson

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Citaten på sidorna 16 och 243 är hämtade ur T.S. Eliots dikt
”The Dry Salvages”, i översättning av Thomas Warburton, som ingår i
diktsviten *Fyra kvartetter* (Bonniers, 1948)

Citatet på sidan 23 är hämtat ur V.S. Naipauls *Där floden flyter förbi*
(Rabén & Sjögren 1980, s. 67), i översättning av Else Lundgren

www.albertbonniersforlag.se

ISBN 978-91-0-015620-6

Copyright © Ravi Somaiya, 2020

Originalalets titel: *The Golden Thread: The Cold War
and the Mysterious Death of Dag Hammarskjöld*

Översättning: Manne Svensson

Omslag: Miroslav Sokcic

Tryck: ScandBook EU, 2021

*Till Caroline
och till mina föräldrar, Raj och Hersbi*

Innehåll

Persongalleri	13
Författarens kommentar	15
Inledning: "När de dödade honom"	17

DEL 1

Prolog: "Godzilla"	25
1. "Detta är självständighet"	39
2. "Lurat, bedraget och utnyttjat"	49
3. "En galax av goda och onda talanger"	56
4. "Det oundvikliga resultatet blir i bästa fall kaos"	68
5. "Du där! Jag är en häxa"	76
6. "Väldigt rakt agerande"	86
7. "Statslös legosoldat"	93
8. "Inga halvmesyrrer"	96
9. "Vi dör allihop"	104
10. "Ja må han leva"	110
11. "Över Ndola, går ner, bekräfta"	113
12. "Ett lätt rosarött sken"	116
13. "Spader ess"	120
14. "Gnistor, gnistor i skyn"	127

DEL 2

15. "Närmast anhörige"	135
16. "Nämen, är det inte den gode mr Smith"	141
17. "Det var ingen vanlig flygolycka"	147
18. "Svart hål"	153
19. "Position L"	159
20. "Andra mer logiska förklaringar"	166
21. "Det var den hårdaste smällen jag någonsin fått"	172
22. "Åh herregud, de gjorde det!"	177
23. "Jag är i desperat behov av hjälp med detta"	184
24. "Sanningen om händelserna"	190
25. "Mr X"	192
26. "Vägrar ni är vår order att bruka våld"	198
27. "Inträngda på en guldåder"	203
28. "Vi ska lära dem"	208
29. "Bladet är borta"	213
30. "En statshemlighet"	220
31. "Tro aldrig på något förrän det har förnekats offentligt"	222
32. "Jag har träffat det. Det brinner."	226
33. "Kalejdoskop"	230
34. "Operationen ska kallas Celeste"	234

DEL 3

35. "För reparation av torktumlare. Ring Nick på 970890"	245
---	-----

36. "Det var vi"	251
37. "Instabil bröstorg"	255
38. "Närflygning"	261
39. "Annan påverkan"	265
40. "Han skulle vända och anfalla igen"	268
Epilog	277
Tack	282
Källkommentarer	286
Litteraturlista	300
Register	302

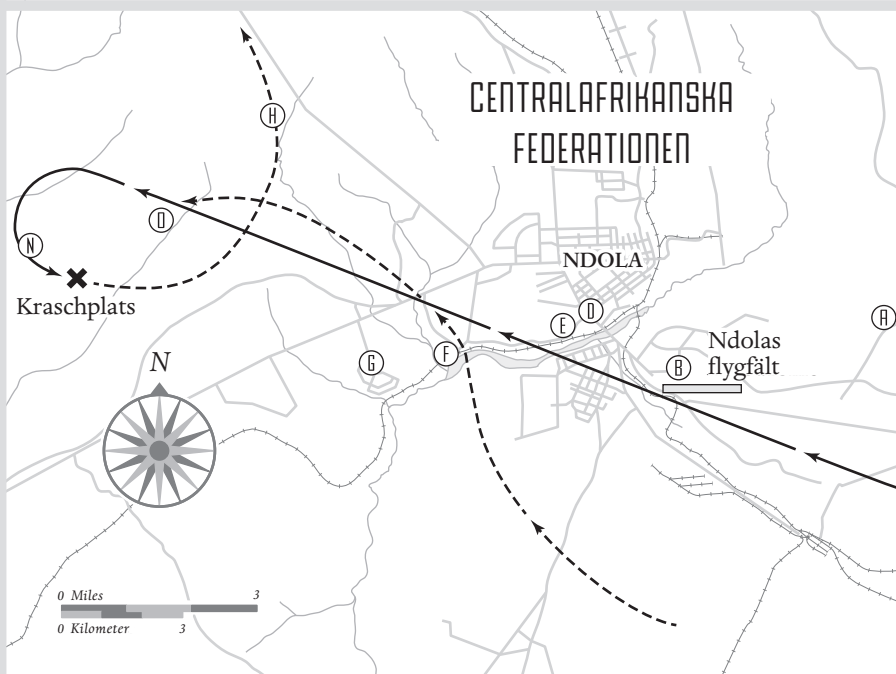
KONGO-LÉOPOLDVILLE, 1961

Med Hammarskjölds flygplans ungefärliga flygrutt utmärkt

VIRVINGS REKONSTRUKTION AV HÄNDELSENA FÖRE KRASCHEN

Med ögonvittnen utmärkta

- Albertinas flygrutt
- - - Flygrutt för det andra plan som beskrivits av vittnen

ÖGONVITTNENS POSITIONER

- Ⓐ D.A. Clarke
Ⓑ R.A. Phillips
Ⓓ D.E. Peover

- Ⓔ D.J.F. Buchanan, D.D. Lowe,
M.Y. van Wyk
Ⓑ T.J. Kankasa
Ⓕ D.L. Bermant
Ⓗ A. Wright
Ⓝ F. Mazibisa
Ⓞ D. Simango

Persongalleri

Cyrille Adoula – Kongos premiärminister 1961–1964.

Beukels – belgisk pilot som hävdar att han flög som legosoldat i Katangas armé.

Nikita Chrusjtjov – Sovjetunionens ledare 1953–1964.

Larry Devlin – CIA:s platschef i Léopoldville 1960–1967.

René Faulques – fransk soldat som ledde Katangas rebellstyrkor.

Dag Hammarskjöld – FN:s andre generalsekreterare 1953–1961.

George Ivan Smith – presstalesman för FN och nära vän till Hammarskjöld.

Harold Julien – amerikansk soldat som var säkerhetschef för FN:s insats i Kongo.

Joseph Kasavubu – Kongos förste demokratiskt valde premiärminister.

Claude de Kémoullaria – fransk före detta assistent till Hammarskjöld, diplomat och sedermera politisk rådgivare och bankdirektör.

John F. Kennedy – USA:s president 1961–1963.

Kung Leopold II – belgisk monark som koloniserade och sedan terroriserade Kongo.

Patrice Lumumba – Kongos förste demokratiskt valde president.

Harold Macmillan – Storbritanniens premiärminister 1957–1963.

Joseph Désiré Mobutu – den kongolesiska arméns överbefälhavare som så småningom tog makten och blev landets diktator.

Godefroid Munongo – Katangas inrikesminister, i nära samarbete med Katangas belgiska rådgivare.

Conor Cruise O'Brien – irländsk diplomat, politiker och författare som var Hammarskjölds representant i Katanga.

Mohamed Chande Othman – tanzanisk jurist som 2015 utsågs av FN att undersöka fallet Hammarskjöld på nytt.

Daphne Park (senare baronessan Park av Monmouth) – den brittiska underrättelsetjänstens chef i Léopoldville 1959–1961.

QJWIN – en kassaskåpsknäckare vid namn Jose Mankel som anlätades av CIA för rekrytering av lönnmördare och liknande uppdrag i Léopoldville.

Bengt Rösiö – svensk diplomat och utredare.

Charles Southall – pilot i amerikanska flottan som förflyttades till NSA.

Jean-François Thiriart – belgisk optiker samt fascistisk ideolog och rekryterare.

Harry S. Truman – USA:s president 1945–1953.

Moïse Tshombe – katangesisk affärsman som utsågs till utbrytarstatens ledare.

Bo Virving – svensk pilot och utredare.

Roy Welensky – Centralafrikanska federationens siste premiärminister.

Susan Williams – brittisk akademiker, författare och utredare.

WIROGUE – en förfalskare och före detta bankrånare som blev CIA-agent i Léopoldville. Hans verkliga namn var antingen David Tzitzitjivili eller David de Panasket.

Författarens kommentar

All form av berättande är ett slags vit lögn. För att berätta en begriplig historia är en författare illa tvungen att utelämna vissa saker och fokusera närmare på andra. Så har jag definitivt gjort i denna bok, och jag vill redan på förhand be de människor om ursäkt som känner att deras roll i historien om Dag Hammarskjölds liv och död har förbisetts eller tonats ner.

För att undvika detta i möjligaste mån har jag ansträngt mig för att sätta saker i sitt sammanhang och visa respekt för dem som arbetat så outtröttligt före mig med att gräva fram källmaterialet. Jag har skrivit i dialogform enbart när de som samtalat själva kommit ihåg och skrivit ner vad som sagts. Alla beskrivningar härrör från minnen eller skildringar av människorna som varit närvarande eller av samtida fotografier och filmer.

Detta är en historia med så många vändningar och så mycket dubbelspel att det nästan drev mig till vansinne att reda ut alltsammans. Men precis som alla olösta gåtor består dess kärna av en enda enkel fråga: Vad hände med Hammarskjölds flygplan över nuvarande Zambia under de få minuterna i luften från sista kontakten med flygledningen fram till den ödesdigra kraschen?

Mellan midnatt och gryning, när det förflutna är idel sken
och framtiden framtidslös, före morgonväkten
när tiden stannar och tiden aldrig tar slut

– *T.S. Eliot, "The Dry Salvages", Fyra kvartetter*

Inledning

“När de dödade honom”

Tisdagen den 19 september 1961 vaknade Harry S. Truman före gryningen. Förlorad i tankar åt han frukost, tog sig sedan ett bad och klädde sig i prydlig grå kostym, mörkblå slips och grå filthatt.

Han tog sin käpp, stängde dörren tyst efter sig och gav sig ut i hemstaden Independence, Missouri, nära Kansas City. Han hade flyttat hem igen.

Truman rörde sig långsamt mot det gryende ljuset. Han var sjuttiosju år gammal. Åtta år efter att han lämnat Ovala rummet hade han vant sig vid rollen som före detta president. Att leva ett tillbakadraget liv med sin fru i samma fridfulla hem där deras dotter blivit född trettiofem år tidigare passade honom.

Han hade varit på besök i Vita huset flera gånger de senaste månaderna. Det hade skett på inbjudan av landets nye president John F. Kennedy, vars förtroende gladdde honom.

Men det var uppenbart att han föredrog den personliga friheten framför begränsningarna det innebar att ha ett högt ämbete. Blicken bakom hans tjocka glasögon var road och skarp och hade fått nytt liv sedan han dragit sig tillbaka. Mellanvästerns rättframma stil hade upphöjts till princip hos honom nu.

Men när han tog sin vanliga sväng runt stadens fridfulla torg den morgonen, förbi rådhuset i rött tegel med ett vitt klocktorn högst upp på väg mot varuhuset Bundschu, så var det med ovanligt allvarsam min.

Truman hade svurits in 1945. Han hade hjälpt till att grunda FN samma år, som ett skydd mot en form av krig som han aldrig ville uppleva igen. Sedan hade han tvingats se på medan de storslagna förhoppningarna om fred förvandlades till global misstänksamhet, osämja och intriger.

Få förstod bättre än han hur kalla kriget fungerade. Och den morgonen kunde han inte bli kvitt tanken att det nu hade tagit en synnerligen ondskefull vändning.

Han kom fram till presidentbiblioteket, ett modernistiskt byggnadskomplex uppe på en kulle med utsikt över Kansas Citys stadssilhuett. Där fanns utställningsföremål som en exakt kopia av hans gamla skrivbord, med den lilla skylten där det stod THE BUCK STOPS HERE. Han gick uppför den breda trappan, genom en elegant vit pelargång och några glasdörrar på väg mot sitt kontor. Han hade tankar att tänka, och telefonsamtal att ringa.

Senare den dagen framträdde han vid en officiell ceremoni. Soldater från Trettiofemte infanteriet, Trumans gamla division i första världskriget, hade samlat in 6 903 dollar och 10 cent att donera till biblioteket. Truman stod tillsammans med divisionens generalmajor på ett podium framför en blå ridå och lystes upp av pressfotografernas magnesiumblixtrar. Han var synbart rörd när han klev fram för att ta emot checken och en flagga som divisionen paraderat med efter kriget, i november 1945.

Samtidigt visade han tydlig ilska. När ceremonin närmade sig sitt slut valde han att uttrycka sin sorg över Dag Hammarskjöld, FN:s andre generalsekreterare, som omkommit ungefär ett dygn tidigare under försöken att medla i ett barbariskt krig i Kongo.

Men han lät sig inte nöja med det. Medan samlingen soldater och journalister upplöstes fällde han en kommentar i förbigående.

”Hammarskjöld höll just på att få något gjort när de dödade honom. Notera att jag sa ’när de dödade honom’.”

Journalisterna bad honom förklara.

”Det är allt jag har att säga i frågan. Ni får dra era egna slutsatser.”

En reporter, som förmodligen kände till Trumans koppling till Kennedy, undrade om han hade någon insiderinfo. Truman ignorerade frågan och gick iväg. Kanske tyckte han att han redan hade sagt för mycket.

Han hade inte behövt oroa sig. Kommentaren nämndes bara på de sista raderna i UPI:s korta telegram om händelsen. Lokaltidningen *Independence Examiner* utelämnade taktfullt kommentaren.

Ungefär samtidigt i ett drömligt landskap av gråbruna berg som speglades i klarblå sjöar i Sareks nationalpark i Lappland gick samebarnet Laila in i en butik för att handla.

Så fort hon och hennes föräldrar hade stigit in i butiken, som låg i en rustik röd stuga som fortfarande doftade sågspån, stelnade hon till och stirrade på tidningshyllan. På varje framsida av dagstidningarna såg hon en bild på mannen hon träffat tidigare samma år när hon lekte utanför familjens kåta – ett konformat tält byggt av näver, torv och långa grenar.

Det hade varit en kylig morgon. Han var ute på vandring under den isblå himlen strax söder om polcirkeln när han kom förbi kåtan för att ställa frågor till henne om örter som växte i området. Hon babblade entusiastiskt och han såg road ut. Hon gillade mannen. Han förstod saker, kände hon, och han lyssnade verkligen på det hon sa. Han hade dansat, hemskt dåligt – svängt runt och slängt vilt med benen – för att visa henne hur barnen dansade i Afrika, där han nyligen varit.

Innan han gick hade han sagt att hon och hennes familj borde komma och hälsa på honom någon dag på hans jobb i New York, där hon kunde få träffa barn från hela världen. Och några veckor senare hade det kommit ett brev där de bjöds in allihop till FN-huset. Hennes föräldrar hade dock varit alltför upptagna med familjens renskötsel, så de kunde inte åka med en gång.

Nu sa alla rubriker varianter av samma sak. DAG FUNNEN DÖD I FLYGPLAN. DAG HAMMARSKJÖLD DÖDAD I KONGO. HAMMARSKJÖLD DÖD. Och varje rubrik illustrerades med ett svartvitt

foto, som bara blev till en massa prickar när hon tittade närmare. Det var bilden på vraket efter Hammarskjölds plan, *Albertina*.

Ungefär åttahundra mil därifrån, i Kongo, hade ett hundratal svarta kongoleser samlats för att hedra Hammarskjölds minne medan hans kista eskorterades av en honnörsvakt genom flygplatsen inför transporten hem till Sverige. I en nation som utmärktes av ett så gott som ständigt oväsen och ett myller av färger stod de nu knäpptysta.

Under dagarna som följde gick kongoleserna ut på gatorna och demonstrerade. De fördömde såväl briterna och deras premiärminister Harold Macmillan som USA och Kennedy, vilka de var säkra på låg bakom Hammarskjölds död.

Kongos nye premiärminister Cyrille Adoula hade en egen teori. Hammarskjöld hade ”fallit offer för de västerländska finansintressenas skamlösa intriger”, menade han, och deras gränslösa törst efter mineralrikedomarna i hans land.

”Så gement detta mord är”, sa han, ”och inte det första av sitt slag som utförts av den ekonomiska makten. Hammarskjöld föll offer för vissa finansiella kretsar, där ett människoliv inte är värt mer än ett gram koppar eller uran.”

Utanför FN-skrapan vid East River på Manhattans East Side hade en mindre grupp demonstranter samlats. Deras vrede släcktes inte av regnet som vräkte ner från den upproriska grå himlen. Med sina plakat frågade de: VEM SKÖT NER DAGS PLAN? och svarade själva med en hänvisning till Sovjetledaren Nikita Chrusjtjov: DIAL K FOR MURDER.

Inne i huset, trettioåtta våningar ovanför de genomvåta demonstranterna, hade Hammarskjölds stab samlats i hans eleganta kontorssvit, som inretts med tavlor och skulpturer efter hans eget tycke. Några diskuterade de hånfulla inbjudningar de fått från rika vita européer bosatta i Afrika till storslagna fester som skulle hållas för att fira hans död.

Under en sorts improviserad minnesstund nämndes Hammarskjölds medvetenhet om människans tendens att fastna i befängda och destruktiva situationer som hon själv skapat, och hans övertygelse om att det alltid fanns lösningar på dessa besvärliga situationer.

De visste att han skulle ha uppfattat hyllningarna till hans liv och verk besvärande och opassande. Men också att ingen hyllning riktigt kunde beskriva honom. För Hammarskjöld hade i grund och botten varit en hederlig människa. Och hederliga människor är svåra att definiera.

I Hammarskjölds enkla stuga i norra delen av staten New York, där han brukade övernatta under sina fotvandringar utflykter om helgerna, hittade kollegorna papper fulltecknade med hans prydliga, seriösa handstil. Det var en sorts dagbok. I början av 1940-talet, flera år innan han skulle ha några konkreta tankar på Kongo, hade han skrivit: ”Det finns bara en väg ut ur den dunstiga, snåriga djungel där kampen föres om ära och makt och förmåner – bland snärjande hinder som du själv skapat. Och den är: att acceptera döden.”

I två officiella utredningar strax efter flygkraschen konstaterades att det sannolikt var en olycka. Ett misstag av piloten eller ett ingripande av Gud. Hammarskjöld fick Nobels fredpris samma år som han dog – ett av endast två tillfällen då ett Nobelpris delats ut postumt.¹

Och där och då kunde ändarna ha knutits ihop i en prydlig rosett, och hans namn kunde ha levt kvar genom det torg på Manhattan som skulle namnges till hans ära. Om det inte vore för insatserna från en grupp hängivna sanningssökare som vägrade godta den officiella förklaringen och fortsatte gräva fram upplysningar. Den här boken bygger på deras berättelser, samt på arkiv i Amerika, Storbritannien, Sverige och på andra håll.

1 Det andra tillfället var när poeten Erik Axel Karlfeldt fick priset i litteratur 1931.

Den bygger också på erfarenheter av diplomater, soldater, spioner och vanliga kongoleser som upplevde det väldigt besynnerliga, hemskt blodiga, bortglömda krig som plågade Kongo i fem år mellan 1960 och 1965.

Kriget ställde den svarta kongolesiska självständighetsrörelsen, som drivits till vansinne efter sekler av kolonialmaktens folkmord och exploatering, mot vita kolonialister, som var beredda att dö för att behålla Afrika och det sätt att leva som de betraktade som sitt.

Kriget ställde också Sovjetunionen – som ivrigt försökte utnyttja situationen och skaffa sig allierade i Afrika – mot Storbritannien och USA, som var redo att göra vad som helst för att hindra Kongo från att falla i klorna på ett imperium de likställde med Tredje riket.

Och under alltsammans låg den aldrig sinande ström av pengar som internationella bolag, i synnerhet gruvbolag, hade lyckats krama ur Kongo – pengar som de använt till att samla nog med inflytande och kontakter för att fungera som självständiga pseudostater.

Det fanns bara en enda sak som enade alla de olika fraktionerna: att Hammarskjöld, och FN, stod i vägen för dem.